

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.44

Бутрин-Бока Наталія Степанівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ЯК ПРЕДМЕТ ЗАПОВІТУ ТА СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Досліджено питання про корпоративні права як предмет спадкового договору. Автором надається загальнотеоретична характеристика корпоративним правам, аналізується чинне законодавство України, яке регулює спадкові правовідносини, висвітлено деякі дискусійні думки та положення. У науковій праці виведено певні висновки з приводу заявленої теми.

Ключові слова: корпоративні права, правочин, заповіт, спадщина, майно, акції, пай, товариство, право власності, спадковий договір, спадкодавець, спадкоємець.

Бутрин-Бока Н.С.

Корпоративные права как предмет завещания и наследственного договора

Исследуется вопрос о корпоративных правах как предмете наследственного договора. Автором представляется общетеоретическая характеристика корпоративным правам, анализируется действующее законодательство Украины, которое регулирует наследственные правоотношения, отражены некоторые дискуссионные мысли и положения. В научном труде выведены определенные выводы по поводу заявленной темы.

Ключевые слова: корпоративные права, правовая сделка, завещание, наследство, имущество, акции, пай, общество, право собственности, наследственный договор, наследодатель, наследник.

Bytrun – Boka N.

A corporate laws as subject of the testament and the inherited agreement

In this article a question is investigated about corporate laws as subject of the inherited agreement. An author is give general theoretic description to the corporate laws, the current legislation of Ukraine, that regulates the inherited legal relationships, analysed, some debatable ideas and positions are reflected. In scientific work certain conclusions are shown out concerning the declared theme.

Keywords: a corporate laws, a legal transaction, a testament, the inheritance, a property, an actions, a share, the society, the right of ownership, an inherited agreement, heir.

Актуальність теми. Корпоративні правовідносини є одним із найскладніших секторів суспільних правовідносин, які потребують законодавчого вдосконалення та приділення уваги науковців. Мінливість життя підтверджує необхідність розгляду питання щодо спадкування корпоративних прав. Звернемо увагу, що саме корпоративні права є особливим предметом вчинення правочинів та укладення договорів. Дискусійними завжди залишаються питання з приводу успадкованих корпоративних прав та правових наслідків. Саме тому ця тема є актуальною та потребує щоразу уваги дослідників.

Останні дослідження та публікації. Дослідженням теми спадкових правовідносин, де особливим предметом є корпоративні права, займалися такі відомі вчені та практики, як: В. М. Кравчук, В. І. Крат, О. П. Печений, В. А. Васильєва, В. В. Васильєва, С. Я. Рабовська, Н. В. Єсауленко, В. В. Луць, І. Р. Калаур та багато ін.

Виклад основного матеріалу. Корпоративні права є цілісними, неподільними та взаємопов'язаними між собою. Порядок набуття та припинення корпоративних прав відбувається шляхом вчинення правочинів та укладення договорів учасниками корпоративних правовідносин. Такий перехід корпоративних прав можливий не тільки на підставі таких класичних інститутів зобов'язального права, як договір купівлі-продажу, дарування, міни, а й у межах спадкових правовідносин. Їхнє успадкування можливе насамперед на підставі заповіту – одностороннього правочину, при укладенні спадкового договору та ін.

Дослідимо корпоративні права як предмет заповіту та інших суміжних правочинів, а саме – спадковий договір, зважаючи на особливості спадкових правовідносин.

Право на участь у товаристві – це особисте немайнове право, яке не може окремо передаватися іншій особі (ст. 100 ЦКУ). У ч. 1 ст. 1219 ЦК України закріплено, що до складу спадщини не належать права та обов'язки, які пов'язані з особою спадкодавця, зокрема право на участь у товаристві та право членства в об'єднанні громадян, якщо інше не встановлено законом чи установчими документами цього товариства. Незважаючи на те, що ця правова норма має диспозитивний характер та діє лише в тому разі, якщо інше не встановлено законом чи статутом, вона фактично створила підставу деяким вченим [1, с. 6; 2, с. 12] вважати, що корпоративні права спадкуватися не можуть. Водночас є норма ч. 5 ст. 147 ЦК України, якою закріплено, що частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом цього товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства.

З аналізу норм ЦК України можна припустити, що право участі у товаристві та право на частку в статутному капіталі цього товариства є самостійними правами. Відповідно, набуття майнового права на частку в капіталі не передбачає набуття особистого права участі. Проте зазначимо, що таке розуміння норм корпоративного законодавства є неправильним.

При тлумаченні вищеподаних норм у їхньому взаємозв'язку доходимо висновку, що об'єктом спадкування може бути: 1) право участі в товаристві (ст. 1219 ЦКУ); 2) частка в статутному капіталі (ч. 5 ст. 147 ЦКУ). Відповідно, можливі два варіанти спадкування: 1) коли частка спадкується разом із правом участі в товаристві (корпоративні права можуть виникати у повному складі); 2) коли спадкується лише частка (корпоративні права можуть виникати у неповному складі (лише щодо частки)).

Так, у разі смерті члена виробничого кооперативу його спадкоємці можуть стати членами кооперативу, якщо інше не встановлено статутом кооперативу. За відмови прийняти спадкоємців у члени кооперативу суб'єкт господарювання виплачує спадкоємцям вартість паю померлого його члена (ч. 4 ст. 166 ЦКУ). Таким чином, законодавець встановлює обов'язкову вимогу надання згоди інших членів кооперативу на набуття паю в результаті спадкування.

Серед фахівців корпоративного права ця проблема також залишається невирішеною. В одних джерелах зазначається, що в цьому разі наявний особливий об'єкт спадкування, склад якого формують: 1) право на участь у товаристві; 2) право на частку в статутному (складеному) капіталі; 3) спадкування корпоративних прав учасника товариства [3, с. 75].

На думку інших учених, доцільно визначити єдиний об'єкт спадкування у корпоративних правовідносинах – право на частку в статутному капіталі товариства [4, с. 23]. О. Печений вважає, що корпоративні права не можуть бути об'єктом спадщини, оскільки таке твердження є концептуальною помилкою, бо корпоративні права є не об'єктом, а змістом цивільних правовідносин, а тому до складу спадщини не належать. Науковець стверджує, що право на частку введено до складу спадщини і переходить до спадкоємців, а право на участь до складу спадщини не належить, зі смертю спадкодавця припиняється і виникає у того, хто успадкував частку, але тільки з прийняттям останнього в товариство [5, с. 174–176].

Складається враження, що автор ототожнює корпоративні права з формами їхнього здійснення, внаслідок чого відбувається підміна понять. Відповідно, складно погодитися з думкою вченого про те, що корпоративні права є не об'єктом, а змістом цивільних правовідносин. Водночас корпоративні права – це об'єкт цивільних прав, так само як інші майнові та немайнові права, речі, а їхнім змістом є правоможнос-

ті, що впливають із можливості реалізації цих корпоративних прав, зокрема права відчуження, права на отримання прибутку тощо.

С. Рабовська в авторефераті «Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства» зазначає, що корпоративні права можуть успадковуватися спадкоємцями, коли у статуті підприємства існує положення про допустимість такого спадкування й інші учасники корпоративного підприємства проти цього не заперечують. В усіх інших випадках спадкується частка у майні корпоративного підприємства, яка належала померлому учаснику цього суб'єкта господарювання [6, с. 4]. Окреслену думку вважаємо слушною щодо твердження про корпоративні права як про об'єкт спадкування. Водночас, твердження про неможливість корпоративних прав бути об'єктом спадкування у разі незазначення про це в статуті зумовлює виникнення певних сумнівів. Як вказано в науковій літературі, суперечливість тези С. Рабовської полягає в тому, що авторка окремо розглядає корпоративні права учасника і частку в майні підприємства як об'єкт спадкування [7, с. 3]. Проте на сьогодні загально визнаним є положення про те, що з моменту зарахування майна на баланс підприємства воно набуває речового права на це майно, і цей юридичний факт є правопріпиняючим щодо речових прав засновника. Визначення у спадковій масі окремо корпоративних прав і права на частку у майні товариства є штучним.

Вважаємо, що незалежно від того, зазначено в статуті про можливість спадкування корпоративних прав чи ні, заповіт (як правочин, яким зумовлюється перехід прав) є підставою для набуття та припинення цих прав. Зовсім іншою є ситуація, коли відбувається перехід корпоративних прав. Варто погодитися з думкою, що перехід прав та обов'язків відбувається лише після проведення загальних зборів товариства; тобто за умови, коли буде здійснена інша дія, що є теж окремим юридичним фактом. Важливим також є настання іншого юридичного факту – реєстрації прав. Таким чином, сукупно маємо юридичний склад, що формується з декількох окремих юридичних фактів.

Набуття та припинення корпоративних прав можливе не тільки на підставі такого правочину, як заповіт, а й у результаті укладення інших правочинів, пов'язаних зі спадковими правовідносинами, як наприклад, спадковий договір. Слід пам'ятати про можливість укладення змішаних правочинів, кінцевою метою яких є відчуження корпоративних прав. До таких правочинів (як наприклад, єдиний договір) С. Я. Рабовська зараховує змішаний договір дарування з відкладальною умовою та заповіт. Авторка аргументує практичну необхідність такої конструкції тим, що остання не позбавлятиме права на обов'язкову частку спадкоємців, які за ст. 1241 ЦК України мають таке право, якщо смерть дарувальника настане раніше прийняття дарунка обдарованим, про що має попереджати заповідача-дарувальника нотаріус [6, с. 9]. Враховуючи, що прямих заборон щодо укладення вищезгаданого правочину немає, можливість укладення договору дарування з відкладальною умовою та заповіту є доцільною.

Спадковий договір, порівняно, є «новелою» ЦК України, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст. 1302 ЦКУ).

У науковій літературі окреслена позиція, що предметом спадкового договору можуть бути лише ті корпоративні права, які не пов'язані з учасником господарського товариства особисто, мають майновий характер та є оборотоздатними [8, с. 99]. Слід поставити під сумнів істинність цього твердження. Вважаємо, що підстави для такого висновку щодо предмета спадкового договору відсутні, оскільки можливість відчужити корпоративні права на підставі такого спадкового договору жодними нормами цивільного чи корпоративного законодавства не обмежується. Крім того, загально відомо, що корпоративні права є неподільними та не можуть відчужуватися відокремлено.

Дискусійним у спадковому договорі є виникнення права власності на корпоративні права. За загальним правилом, право власності на майно виникає у набувача після смерті відчужувача (ст. 1302 ЦКУ). Постає, відповідно, питання, як визначити момент виникнення права власності на корпоративні права, які є предметом цього договору. На думку Н. В. Єсауленко, право власності на акції або частку в статутному капіталі переходить до набувача з моменту смерті відчужувача [8, с. 99]. Змушені не погодитися з цією точкою зору, оскільки, як було досліджено, момент набуття права власності на корпоративні права регулюється не загальними положеннями цивільного законодавства чи спеціальними нормами кн. 6 «Спадкове право» (ст. 1302 ЦКУ), а визначається відповідними нормами корпоративного законодавства. Вважаємо, що ст. 1302 ЦК України для визначення моменту набуття права власності не варто застосовувати.

Як зазначено вище, спадкування на підставі заповіту передбачає певні труднощі, оскільки набуття корпоративних прав спадкоємцем можливе лише за згоди учасників товариства. Щодо цього спадковий договір має певні переваги, зумовлені його договірною природою.

З одного боку, норми, що регулюють спадковий договір, передбачені у кн. 6 «Спадкове право» ЦК України, тому закономірно, щоб до цього договору застосовувались загалом принципи та положення кн. 6 та інших законів, що містять норми про спадкування (в тому числі норми Закону України «Про господарські товариства» щодо необхідності згоди учасників товариства для прийняття спадкоємців після смерті спадкодавця (на виконання вимог ч. 2 ст. 55)). З іншого боку, спадковий договір – це насамперед договір. Отже, до нього потрібно застосовувати положення про договори, правочини аналогічно, як інші правочини щодо відчуження корпоративних прав.

Відповідно до дефініції спадкового договору одна зі сторін іменується набувачем. Оскільки набувач не є ні спадкоємцем, ні правонаступником, то положення ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» на нього не поширюються.

Висновки. Таким чином, відчуження корпоративних прав на підставі спадкового договору є оптимальним механізмом припинення корпоративних прав на випадок смерті, оскільки порівняно зі спадкуванням на підставі заповіту не потрібне надання згоди інших учасників товариства.

Згідно з п. 28 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30 травня 2008 р., перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування. Це є особливістю спадкового договору. На підставі зазначеного майно, яке є його предметом, не належить до складу спадщини. Сторона договору, до якої переходять корпоративні права, за спадковим договором не є спадкоємцем.

Отже, у разі набуття корпоративних прав на підставі спадкового договору згоди інших учасників щодо введення набувача до складу товариства не вимагається, а положення ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» до правовідносин, що виникають на підставі такого спадкового договору, не застосовуються.

Крім того, спадковий договір має також інші переваги порівняно зі спадкуванням за законом чи заповітом. Зокрема, слушною вважаємо думку науковців, що для оформлення прав на спадщину з метою визначення кола спадкоємців встановлено доцільний термін (6 місяців). Однак за цей період юридична особа може стати банкрутом, недобросовісні учасники яким-небудь іншим чином можуть зашкодити спадкоємцям у процесі набуття останніми корпоративних прав тощо [9, с. 99]. За спадковим договором, очікувати впродовж 6 місяців після смерті спадкодавця для прийняття спадщини не потрібно. Відповідно, процедуру набуття корпоративних прав (у тому числі позачергове скликання загальних зборів для введення до складу учасників) можна розпочинати одразу після смерті відчужувача за спадковим договором.

Водночас слід вказати на один із недоліків, що стосується суб'єктного складу сторін цього виду договору. Так, більшість дослідників схиляється до думки, що набувачем за спадковим договором може бути тільки повнолітня, дієздатна особа [10, с. 6, 11, с. 9]. Вчені аргументують таку позицію тим, що від набувача за умовами спадкового договору вимагається виконання певних дій матеріального або нематеріального характеру (надання матеріальної допомоги; дотримання ритуалу поховання відчужувача, застереженого ним; виконання дій, спрямованих на досягнення певної загальнокорисної мети тощо).

Література

1. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / В. М. Кравчук ; Нац. акад. ім. Я. Мудрого. – К., 2010. – 35 с.
2. Крат В. І. Науковий висновок щодо управління часткою в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю / В. І. Крат // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2012. – № 4 (64), серп. – С. 11–18.
3. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
4. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009, – 406 с.
5. Печений О. П. Деякі аспекти спадкування прав щодо юридичних осіб / О. П. Печений // Вісник академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 172 – 184.

6. Рабовська С. Я. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / С. Я. Рабовська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
7. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : моногр. / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, Н. Р. Кобецька, та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2007. – 320 с.
8. Єсауленко Н. В. Деякі питання спадкування акцій за законодавством України / Н. В. Єсауленко // *Держава і право*. – 2010. – № 48. – С. 401–407.
9. Єсауленко Н. В. Корпоративні права як предмет спадкового договору / Н. В. Єсауленко // *Корпоративні правочини : Всеукр. наук.-практ. конф.* – Івано-Франківськ, 2013. – С. 98–101.
10. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н. П. Шама ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 16 с.
11. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / С. В. Мазуренко ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2004. – 20 с.